

НЕИЗВЕСТНИ ПИСМА И РЪКОПИСИ НА ИВАН ВАЗОВ В АРХИВА НА АТАНАС ИЛИЕВ

Илия Тодоров

Дългогодишната дружба на Иван Вазов с известния книжовник, педагог и общественик Атанас Т. Илиев води началото си от пролетта на бурната 1876 г. Те се срещат за пръв път в Цариград, където Вазов на път за Букурещ престоява няколко дена. „Един ден в книжарницата на „Промишление“ при Ив. Говедаров — разказва в спомените си Ат. Илиев, дошъл тук във връзка с отпечатването на свои книги, — се намери нов, непознат мене дотогава млад човек. Заедно с някой студент от медицинското училище той се качи горе в стаята, която беше над самата книжарница. Говедаров ми каза, че той бил поетът Ив. Вазов, който бяга от Сопот. В кратко време се запознах с него. Освен дето се срещаме в книжарницата, той ме посети и в камарата. Разговаряхме се по положението. Някак неловко и съвестно му беше, че се готви да напуска тъкмо в това време родината. За да го успокоя, аз му казах горе-долу следните думи, които изразявах и моето дълбоко убеждение: „Вие сте потребен за отечеството. Вашата заслуга ще бъде много по-голяма, като обогатявате литературата с производите на музата си, отколкото ако гниехте в турските зандани. Вие бяхте в Румъния и отивате пак там. Работете с перото си.“¹ Виждах, че тези думи го ободриха. И наистина Ив. Вазов замина наскоро за Влашко. . .“¹

По-късно пътищата на Вазов и Ат. Илиев се пресичат многократно. Още на следната година те се срещат в току-що освободения Свищов, където Вазов е на служба в канцеларията на свищовския губернатор. През първата половина на 80-те години, заемайки отговорни административни длъжности в Стара Загора, Ат. Илиев посещава често Пловдив, тогава столица на автономната област Източна Румелия, където се среща с Вазов; същевременно той сътрудничи в редактираното от него списание „Наука“. Те обаче се сближават особено в периода 1889—1892 г., когато Ат. Илиев учителствувал в София, а Вазов току-що се е завърнал в родината след продължителното изгнаничество. „С народния поет Ив. Вазов бяхме близки съседи, добре си живеехме и срещаме се често още в началото на 1889 г., когато се бе завърнал от емигрантството. Ала откак започна да се печата романът му „Под игото“ в Сборника, ние постепенно станаме неразделни другари“ — бележи в спомените си Ат. Илиев, който тогава е и уредник на основания по инициатива на Ив. Д. Шишманов „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“.² Пак през същия период Вазов редактира сп. „Денница“, в което Ат. Илиев участва със статии и преводи.

След като през есента на 1892 г. Ат. Илиев напуска София, за да заеме длъжността директор на Старозагорската девическа гимназия, двамата приятели вече почти нямат възможност за непосредствено общуване (с изключение на някои кратковременни срещи — през 1895, 1897 и 1900 г. в София, през 1902 г. в Цариград и пр.), но в замяна на това поддържат оживена кореспонденция. Особено зачестяват писмата им през есента на 1899 г. и началото на 1900 г., когато Ат. Илиев

¹ Спомени на Атанаса Т. Илиев. С., 1926, с. 169.

² Пак там, с. 342. Впечатленията на Ат. Илиев от дружбата му с Вазов са намерили израз и в един негов разговор с проф. Ив. Д. Шишманов от 19 юни 1915 г., който е предаден накратко под наслов „Женитбата на Вазов“ във второто издание на книгата на Шишманов „Иван Вазов. Спомени и документи“. С., 1976, с. 434—437.

започва редактирането на сп. „Надежда“, на което Вазов става един от най-дейните сътрудници. По същото време Ат. Илиев издава Вазовата стихосбирка „Под нашето небе“ (Стара Загора, 1900), възнамерявайки да я изпраща като премия на абонатите на сп. „Надежда“. След това с течение на времето връзките между двамата постепенно отслабват, без обаче нещо да затъмни дългогодишното им приятелство.³

Досега са известни двадесет и пет Вазови писма до Ат. Илиев. Всички те са обнародвани от В. Вълчев в книгата „Иван Вазов. Непубликувани писма“ (С., БАН, 1955, с. 31—48), а след това са поместени — с изключение на няколко съвсем кратки и незначителни бележки — в последния том от двадесеттомното издание на събраните съчинения на писателя от 1955—1957 г. Тези писма обхващат един твърде продължителен период — от юни 1881 до януари 1917 г., но основната част от тях се отнасят към годините 1892—1893 (6 писма) и 1899—1900 (12 писма). Те се съхраняват в къщата-музей „Иван Вазов“ в София и в Научния архив на Българската академия на науките.

Повечето от новооткритите писма са също от есента на 1899 и началото на 1900 г., когато Вазов редовно изпраща материали за сп. „Надежда“. Те се намират в архива на Атанас Илиев, част от който се съхранява в Българския исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий“ (ф. 230, а. е. П Г 550—561), а друга част — в Научния архив на Българската академия на науките (ф. 46, а. е. 102 и 144). В случая е важно да се отбележи, че заедно с писмата тук са запазени и повечето от Вазовите ръкописи, изпращани за обнародване в сп. „Надежда“. Наред с тези твърде ценни материали в архива на Ат. Илиев откриваме и няколко други, по-малко интересни Вазови писма, които допълват представата за техните взаимоотношения.

Трябва обаче да се подчертае, че с това не се изчерпва преписката на Вазов с Ат. Илиев. От спомените на Ат. Илиев, а и от самата кореспонденция става ясно, че е имало и други Вазови писма, които може би един ден ще бъдат намерени.⁴ Като се има пред вид грижливото отношение на Ат. Илиев към своя архив и необикновеното уважение, с което той се е отнасял към народния поет, трудно може да се допусне, че тези писма са били унищожени от него.

Първото писмо, което поместваме, е от началото на 1892 г. Написано непосредствено след онази съдбоносна нощ, когато Вазов се разделя със съпругата си Атина Болярска, то дава възможност да се внесе съществено уточнение в биографията на писателя — установява се, че раздялата е станала едва на 17 януари 1892 г., а не през пролетта на 1891 г., както се смяташе досега.⁵ В писмото се споменава името на писателя Михалаки Георгиев, който очевидно е бил на страната на Атина Болярска при семейния конфликт.⁶

Второто писмо в същност представлява една кратка бележка от 26 август 1897 г., чрез която Вазов кани своя приятел на обяд в къщи.

С третото писмо, което носи дата 23 октомври 1899 г., започва поредицата от писмата на Вазов, свързани с участието му в сп. „Надежда“. То се явява в отговор на току-що полученото печатно обявление с програмата на „Надежда“, което на 19 октомври 1899 г. Ат. Илиев е раз-

³ Повече подробности за взаимоотношенията им се съдържат в непубликуваните споменени на Ат. Илиев за Вазов, написани през 1920 г. във връзка с втория юбилей на писателя и запазени днес в Научния архив на БАН, ф. 46, а. е. 90, л. 1—4.

⁴ В спомените на Ат. Илиев се говори например за писмо от 7 ноември 1892 г., като се цитират следните Вазови думи: „Аз особено скърбя за нещастната случка на падането ви от колата. Макар че тя няма особено сериозно последствие, аз неведнъж роптах против провидението, на вас ли намери да праща подобни поразии, когато има толкова лоши хора по света!“ (цит. съч., с. 350). Очевидно за друго Вазово писмо до Ат. Илиев, в което писателят заявил „Ти знаеш, че съм докузфекерлия“ (т. е. човек с девет ума, непостоянен в своите решения), е станало дума в разговора между Шишманов и Ат. Илиев на 19 юни 1915 г. (вж. Ив. Д. Шишманов. Цит. съч., с. 436).

⁵ Срв. В. Вълчев. Иван Вазов. Живен и творчески път. С., 1968, с. 378. В същност писмото документално потвърждава посочената от Ат. Илиев в разговора му с Ив. Д. Шишманов дата на раздялата (вж. Ив. Д. Шишманов. Цит. съч., с. 435).

⁶ Семейството на Михалаки Георгиев, изиграло важна роля при Вазовата женитба, още преди 17 януари 1892 г. е било посветено от А. Болярска във възникналите семейни недоразумения. Повече подробности вж. К. М. Георгиев. Народни сърцеведци. Лични спомени. С., 1945, с. 22—29.

пратил до всички по-видни писатели и обществени дейци.⁷ Отговаряйки положително на поканата, Вазов изпраща своевременно и материали за първата книжка на списанието: едно ново стихотворение и две съобщения, предназначени за рубриката „Вести из науката, литературата и живота“.

Ръкописът на стихотворението, за което става дума в това писмо, не е запазен в архива на Ат. Илиев. Очевидно е обаче, че в случая се касае за Вазовото стихотворение „Чест, правда и свобода!“, написано по всяка вероятност като програмно специално за сп. „Надежда“ и наречено първоначално „Ред, правда и свобода!“.⁸ Не е запазено и изпратеното от Вазов съобщение за френските рецензии върху романа „Под игото“.⁹ Третият материал, за който се говори в писмото — едно извлечение от книгата на Губернатис, — обаче е запазен (Български исторически архив, ф. 230, а. е. II Г 561). Тъй като по един или други причини той е останал непубликуван, уместно е да предадем накратко неговото съдържание.

Точното заглавие на книгата, от която е направено извлечението, е „La Bulgarie et les bulgares. Journal de voyage et études“ (издадена е във Флоренция през 1899 г.). Нейн автор е известният италиански общественик, публицист, писател и учен граф Анджело де Губернатис (1840—1913). Увлечен на младини от идеите на М. Бакунин и женен за негова племенница, А. Губернатис, след като скъсва с бакунизма, запазва интересите си към славянския свят и особено към Русия, която посещава два пъти. Той се интересува живо и от проблемите на балканските страни, като във връзка с това през последните години на миналия век посещава Сърбия, Румъния и България. Своите впечатления от тези страни А. Губернатис е отразил в три последователни книги, издадени съответно през 1897, 1898 и 1899 г. В книгата си за България той отделя специално внимание на някои видни общественици и хора на изкуството, с които се е срещал. Един от първите между тях е бил Иван Вазов, по онова време министър на просветата (вж. пос. съч., с. 128—135). И тъкмо от тези няколко страници, посветени нему, Вазов е направил кратко извлечение, за да го предложи за обнародване в сп. „Надежда“. Извлечението има наслов „Граф Губернатис за г. Ив. Вазова“ и започва с думите: „Знаменитий италиански писател граф Анджело Губернатис е издал напоследък една обемиста книга „La Bulgarie et les bulgares“, която съдържа впечатленията на г. Губернатис за отечеството ни, в което той е преостоял няколко време. Нямаме възможност да дадем тука обстоятелен отчет за съдържанието на тази книга, дето г. Губернатис разправя за срещите си с всичките ни политически мъже в София; ще се ограничим да приведем само някои от бележките му за г. Ив. Вазова — като за български министър — писател, което съвпада с програмата на „Надежда“ (с ледват в превод на български няколко пасажа от посочената книга, намиращи се съответно на с. 128, 129, 130, 133 и 135).

За да се разбере по-добре този факт, тук ще цитираме един пасаж от дневника на Ив. Д. Шишманов за срещите му с Вазов, където сам писателят е посочил подбудите, от които се е ръководил в подобни случаи. На 2 април 1917 г. Вазов посещава Шишманов в работния му кабинет и след като разглежда неговите материали за някои научни студии, го съветва да съобщава в пресата над какво работи. Шишманов отговаря, че работата на учения е кабинетна и не трябва да бъде популярна като тая на поета. „Не съм съгласен — заявява в отговор Вазов. — Народът трябва да знае какви хора има. Това е от обществен интерес. Да, сам даже трябва да съобщаваш, когато получиш някое отличие. Ето аз знам, че отдавна си член-кореспондент на някои европейски академии и общества. Защо не даваш бележки за това във вестниците? Ето аз го правя за себе си. Защото знам, че иначе никой друг няма да обели зъб. Такава е българската завист. Аз смятам, че с това съвсем не задоволявам една лична суетност, като съобща анонимно или дам съобщение в някой вестник, че някой мой труд бил преведен на чужд език, че е и

⁷ Вж. Спомени на Атанаса Т. Илиев, с. 369.

⁸ Това се потвърждава не само от датата под текста на стихотворението „София, с. 1899“, но и от две по-късни Вазови писма до Ат. Илиев. В първото от тях авторът заявява: „Първото стихотворение може да остане за II книжка на „Надежда“ (И. Вазов. Съчинения. Т. 20. С., 1957, с. 201). Малко по-късно той добавя: „Ако желаеш във II-та книжка да гудиш не „Ред, правда и свобода!“, а друго стихотворение, пиши ми да ти пратя“ (вж. тук, писмо № 7).

⁹ По всяка вероятност се касае за поместеното в кн. 2 на сп. „Надежда“ съобщение под наслов „Отзив на един французки писател за романа „Под игото“ (с. 253—254).

успех. Това засяга много повече интереса на обществото, на нацията. Аз издигам България пред чуждия свят и пред собствените ѝ очи. Бих предпочел друг някой да върши това за мене. Но где да го намеря? Как да се бори човек с пасивната обструкция на нашите завистливи? Ужасно!¹⁰

В същото писмо Вазов дава право на Ат. Илиев да препечатва в „Надежда“ различни материали от подлистниците на вестниците, в които той сътрудничи, а също и негови стихотворения от току-що издадената му стихосбирка „Скитнишки песни“ — „с изключение на стихотворения XXXVIII“¹¹. Редакторът се е възползвал от предоставеното му право и още в първата книжка на списанието е препечатал стихотворенията „Чети, говедарче!“ (с. 2) и „Трудът“ (с. 98—99). В Българския исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий“ е запазена коректурата на първото стихотворение с поправки от ръката на автора (ф. 230, а. е. II Г 556).

Четвъртият документ е една пощенска карта на Вазов до Ат. Илиев с дата 6 ноември 1899 г. Засягайки и тук някои въпроси във връзка със сътрудничеството си в „Надежда“, Вазов отново споменава статийката за Губернатисовата книга“, като отбелязва, че ще бъде по-добре тя да остане за кн. 2 на списанието. Същевременно Вазов изразява готовност да изпрати в случай на нужда „по-друго“ стихотворение за първата книжка.¹² Той уведомява своя приятел, че в столицата започва да излиза списание „Летописи“ под ръководството на К. Величков.¹³

Следващото писмо е от 17 декември 1899 г. Междувременно Вазов е написал и едно друго писмо на Ат. Илиев, с което му изпратил за кн. 1 на „Надежда“ стихотворението си „Двайсетий век“. От съдържанието на това известно вече писмо ясно се вижда, че то е писано в края на ноември или в началото на декември 1899 г., а не през февруари 1900 г., както неправилно го датира В. Вълчев.¹⁴ В писмото си от 17 декември Вазов вече съобщава за изпращането на трето стихотворение за кн. 1, което „по да отговаря на програмата на „Надежда“, като моли да му бъде върнат ръкописът на „Двайсетий век“. Тук той говори и за други два свои ръкописа, които прилага към писмото: рецензията за стихосбирката на К. Величков „Цариградски сонети“ и поисканите от Ат. Илиев критични бележки върху една рецензия за Вазовата книга „Скитнишки песни“. Ръкописът на рецензията за „Цариградски сонети“, който се съхранява в Българския исторически архив (ф. 230, а. е. II Г 560), е ценен преди всичко като ключ за установяване на Вазовото авторство, скрито зад инициала С. Досега не се знаеше, че тази кратка, но съдържателна рецензия, публикувана в кн. 1 на „Надежда“, принадлежи на Вазов. Вторият материал, съхраняван в Научния архив на БАН (ф. 46, а. е. 102, л. 12), е твърде интересен. Написан под формата на критични бележки за първоначалния вариант на поместената с подпис И. Д-в (може би Иван Дейков) в кн. 1 на „Надежда“ рецензия за стихосбирката „Скитнишки песни“, този документ днес заслужава внимание като израз на Вазовото отношение към собствените му творби. Ето защо тук поместяваме пълния му текст като приложение към писмото, с което е бил изпратен.

В шестото писмо, което очевидно е от последните дни на декември 1899 г., отново става дума за Вазовото стихотворение, предназначено за кн. 1 на „Надежда“. Виждаме, че дори след като авторът и редакторът са се спрели окончателно на „Двайсетий век“, все пак до последния момент са останали някои неизгладени противоречия. Едва при коректурата Вазов е отстъпил и е изменил стихотворението съобразно с изискванията на редактора, който е настоявал да се внесе малко оптимизъм в това твърде мрачно в първоначалната си редакция стихотворение. Ето впрочем в какво се заключавават направените промени. В първоначалната си редакция сти-

¹⁰ Ив. Д. Шишманов. Цит. съч., с. 155.

¹¹ Под този номер в първото издание на „Скитнишки песни“ е поместено стихотворението „Какво ми каза тя“.

¹² Вижда се, че Ат. Илиев не е бил съвсем доволен от полученото стихотворение „Ред, правда и свобода!“, въпреки че то е отговаряло напълно на програмата на списанието. Наскоро след това Вазов му е изпратил стихотворението си „Двайсетий век“, чийто ръкопис е запазен в Българския исторически архив (ф. 230, а. е. II Г 552).

¹³ Първата книжка на сп. „Летописи“ излиза на 15 ноември 1905 г. През петте си годишници — до 15 януари 1905 г., когато преустановява съществуването си, „Летописи“ се утвърждава като едно от най-авторитетните литературни списания.

¹⁴ Вж. И. В. Вазов. Събрани съчинения. Т. 20. С., 1957, с. 201.

хотворението е съдържало пет строфи, една от които при коректурата бива съкратена. Това е предпоследната строфа от ръкописа, където песимизмът на поета е бил най-силно подчертан:

На грубата сила железний закон
остая пак в сила — и роб ще робува, —
златото ще има олтар, злото трон,
неправдата пак ще векува.

В същата именно посока — към смекчаване на песимизма, предизвикан от мрачното настояще, са и останалите изменения, направени от Вазов на коректура: „Ний влазям в нов век, но не в нови дни“ *вм.* първоначалното „Ний влазям в нов век, но не в нов живот“ (ст. 5); „неправди царуват и тежки злини“ *вм.* „сълзи се пак леят и кървавий пот“ (ст. 7); „недъги вековни очакват лек /о, ще ли го найдет и в него?“ *вм.* „недъги вековни оставят без лек, / не ще го намерят и в него“ (ст. 11—12); „Ил пак ще да скърца всемирний хомот, /и гол меч — не разум ще има над-властие“ *вм.* „И пак ще да скърца всемирний хомот, / не разум — меч кървав ще има над-властие“ (ст. 13—14).

Трябва обаче да се подчертае, че в случая не се касае за нарушаване на творческата воля на автора от страна на редактора, а само за негова косвена намеса, която — както признава сам Вазов в писмото си — се е оказала в крайна сметка благоприятна.

Последното писмо е от 30 януари 1900 г. Писателят току-що е получил кн. 1 от новото списание и сърдечно поздравява неговия редактор за доброто начало. Той обаче не забравя да му обърне внимание, че са допуснати печатни грешки в неговите стихове: „в „Чети, говедарче“ в петий стих“¹⁵ и в крайните думи на 2-рия куплет на 121 стр.“¹⁶. Същевременно Вазов изразява задоволството си от рецензията за „Скитнишки песни“. Думите му „по-добре не мога да желая“ означават, че рецензентът се е съобразил с неговите забележки, приложени към писмото му от 17 декември 1899 г. В новото си писмо Вазов съобщава също, че изпраща на Ат. Илиев друг свой ръкопис, предназначен за обнародване в сп. „Надежда“. Няма никакво съмнение, че в случая се касае за пътеписа „На гости на Юмрукчал“, поместен в кн. 2 на списанието. Самият ръкопис, изпъстрен с многобройните поправки, за които споменава авторът в писмото си, е запазен в Научния архив на БАН (ф. 44, а. е. 102, л. 1—11). В послеслова към същото писмо Вазов съобщава, че е на мнение да се напечата стихотворението му „Есен“¹⁷ и изразява готовност да изпрати за кн. 2 на списанието друго стихотворение вместо „Ред, правда и свобода!“¹⁸. Тук той отново настоява да му бъдат изпращани коректури, и то на по-широки листове, за да има възможност свободно да поправя.

Освен тези седем Вазови писма в архива на Атанас Илиев откриваме и една илюстрирана картичка с изображение на Костенецкия водопад, която няма дата, но в замяна на това е с ясно означено пощенско клеймо: „Костенец, 7. VIII. 1902 г.“ (намира се в Научния архив на БАН, ф. 44, а. е. 144, л. 10). Тя може да бъде интересна само като документ, удостоверяващ, че на тази дата Вазов се е намирал при Костенецкия водопад. Но дори един такъв съвсем незначителен наглед факт при писател като Вазов може да има понякога известно значение. Запазена е също и една визитна картичка на Вазов, изпратена по случай именния ден на Атанас Илиев (намира се също в Научния архив на БАН, ф. 44, а. е. 144, л. 1).

Наред с писмата и ръкописите, за които вече става дума, във фонда на Атанас Илиев, съхраняван в Българския исторически архив при НБ „Кирил и Методий“, са запазени и други

¹⁵ Напечатано погрешно „Чети: А, б“ *вм.* правилното „Чета: А, б“.

¹⁶ Тази грешка е в цитата от Вазовото стихотворение „Трудът“, съдържащо се в рецензията за стихотворението му „Скитнишки песни“, поместена на с. 119—121. Напечатано е погрешно „за тамо дом и школа готвят госта...“ *вм.* „за тамо дом и школа готвят гости“.

¹⁷ Стихотворението „Есен“, което има дата под текста „София, окт. 1900“, не е било поместено в „Надежда“. То е напечатано за пръв път в стихотворението „Под нашето небе“ (с. 47).

¹⁸ Както вече беше отбелязано, стихотворението „Ред, правда и свобода!“ е било предназначено за кн. 1 на сп. „Надежда“. Заменено по-късно с „Двайсетий век“, то е останало за следващата книжка, но тук вместо него бива предпочетено „Две пролети“. Така, след като не намерило място на страниците на сп. „Надежда“, стихотворението е било напечатано за пръв път в стихотворението „Под нашето небе“ с малко видоизменено заглавие „Чест, правда и свобода!“ (с. 14—15). То също има дата под текста „София, окт. 1899“.

няколко Вазови автографа: ръкописите на стихотворенията „Напред!“ (а. е. II Г 551) и „Керванът“ (а. е. II Г 554), два фрагмента от първоначалните редакции на стихотворенията „Любов трябва“ и „Песента на фъртуната“ (и двата — а. е. II Г 558), както и две съобщения за преводи на Вазови произведения в чужбина, озаглавени „В руската и хърватската литература“ (а. е. II Г 557) и „Романът „Под игото“ на Ив. Вазова“ (а. е. II Г 559). За някои от тези материали се споменава в писмата на Вазов до Ат. Илиев от пролетта на 1900 г.¹⁹ Всички те са били предназначени за публикуване в „Надежда“, но фактически само стихотворението „Керванът“ и съобщението „Романът „Под игото“ на г. Ив. Вазова“ са намерили място в списанието. Стихотворението „Любов трябва“ е включено в издадената през 1900 г. под редакцията на Ал. Боруйски (псевдоним на Ат. Илиев) „Сбирка от нови и интересни четива“, съдържаща материалите, които са били предназначени за поредната книжка на сп. „Надежда“, внезапно преустановило съществуванието си поради финансови затруднения. Стихотворенията „Напред!“ и „Песента на фъртуната“ са поместени за пръв път в стихосбирката „Под нашето небе“, а съобщението „В руската и хърватската литература“ е останало непубликувано. Чрез това съвсем кратко анонимно съобщение Вазов е имал намерение да извести на читателите на сп. „Надежда“ за някои нови преводи на негови творби в чуждия печат: „В притурката на в. „Россия“, брой 128 от м. г. — пише той — са напечатани биографически сведения върху г. Ив. Вазов с извлечения от романа му „Под игото“. В хърватското списание „Vienac“, бр. 26, е преведена от д-р Гундрума драската „Донос“ на г. Вазова, а в списанието „Prosveita“ са преведени „Чичовци“. За подбудите, от които се е ръководил писателят в подобни случаи, вече стана дума във връзка със съобщението му „Граф Губернатис за г. Ив. Вазова“ (вж. тук с. 7—8). Останалите ръкописи представляват интерес като материал за творческия процес у Вазов. Без да навлизаме в подробности, ще гбележим, че по-интересни в тази насока са фрагментите от стихотворенията „Песента на фъртуната“ и „Любов трябва“, при които различията по отношение на публикуваните текстове са най-значителни; по-малобройни, но също твърде интересни са промените в стихотворението „Напред!“ и най-незначителни — в „Керванът“.²⁰

Всички тези материали заедно с писмата, чиито текстове помествахме по-долу, допълват и конкретизират досегашната представа за сътрудничеството на Вазов в сп. „Надежда“ от есента на 1899 г. до пролетта на 1900 г. — един кратък, но твърде плодотворен период в неговото творчество.

ТЕКСТОВЕ

1

София, 18 януари 1892

Люб[езний] Илиев,

Уча се, че Атина остана да спи у вас тая нощ. Аз много съжалявам, че тя се е решила да ви безпокои и дори да ви поставя в неловко положение. Аз¹ ти прося извинение за тая неприятност, на която аз съм неволния виновник. Мене ще ми бъде още повече тежко, ако тя и днес остана у вас, под каквото и да е предлог. Бъди любезен да ми явиш с две думици обадил ли се [е] г. М. Георгиев или брат ѝ на писмото ѝ и какви са намеренията на Атина относително напушането къщата ви. . .

Твой предан

И. Вазов

Научен архив на БАН, ф. 46, а. е. 144, л. 3.

¹ Написано допълнително между редовете вместо зачертаната дума: Като.

¹⁹ Вж. Ив. Вазов. Непубликувани писма. С., 1955, с. 40—42.

²⁰ Факсимилета от Вазовите ръкописи на стихотворенията „Керванът“, „Напред!“, „Двайсетий век“ и от коректурата на стихотворението „Чети, говедарче!“ вж. в книгата на В. Вълчев. Иван Вазов. Жизнен и творчески път. С., 1968, с. 422, 427, 428 и 443; на с. 425—426 тук се съобщава съвсем накратко и за три от непубликуваните писма на Вазов до Ат. Илиев.

София, 26 авг. 1897

Драгий Илиев,

Ща те чакам непременно да дойдеш да обядваме у дома (по 12 часът).

Твой И. Вазов

Научен архив на БАН, ф. 46, а. с. 144, л. 5.

София, окт. 23[1899]¹

Драгий Илиев,

Предприятието не може освен да ме радва и аз му желая пълен успех.

За първата книжка на Надежда ти изпращам едно ново стихотворение заедно с извлечение от книгата на Гурбернатис, ръкописа на което моля да ми повърнеш, след като си послужиш.

Занапред ще гледам по нещичко да ти пращам, стига да живее списанието.

Можеш да препечатваш и с името ми, което обичаш от подлистниците ми, също и от Скитнишки песни с изключение на стихотворение XXXVIII. Ако обичаш спомени в книжовните си вести за френските рецензии върху Под игото, за което ти пращам и едно съобщение.

Сърдечен и приятелски поздрав

Твой И. Вазов

БИА при НБКМ, ф. 230, а. с. II Г 550.

¹ Годината е вписана с молитв допълнително от друга ръка.

Господин Ат. Илиев Ст. Загора¹

София, 6 ноември 1899

Благодаря сърдечно за пастърмата.

Пратих ти по-преди някои работи. Забележи, че си свободен да туриш сам², които намираш подходящи. Че си оставил нещо, вярвай никакви претенции от моя страна няма. Ако искаш по-друго стихотворение, пиши ми да ти пратя. Статийката за Губернатисовата книга, ако щеш, можеш да я оставиш за 2-та книжка на Надежда. Даже по-добре е. Тук се появява ново списание: Летописи (за политика и книжнина). Директор: г. Величков.

Със сърдечен поздрав

И. Вазов

БИА при НБКМ, ф. 230, а. с. II Г 553.

¹ Написано на пощенска карта. Адресът е на лицевата страна. На клеймото от София личи дата „6. XI. 99“ а на това от Стара Загора — „7. XI. 99“.

² Думата е добавена между редовете.

Драги Илиев,

Получих писмото ти. Пращам ти ново стихотворение за I-та книжка, която вярвам по да отговаря на програмата на Надежда. Върни ми „XX-ий век“, защото изгубих черновката.

Повръщам ти и рецензията с бележките, които ми искаш. По-добре е ти да напишеш рецензия, ако имаш време. Оная за Цариградски сонети, ако я одобриш, тури я, но за всичко ще ми пратиш коректура.

София, 1899
Декември 17

Със сърдечен поздрав

Твой
И. Вазов

БИА при НБКМ, ф. 230, а. е. II Г 555.
[Приложение към писмото от 17 декември 1899 г.]

Рецензията, за да бъде по-пълна, се нуждае от някои изменения. Съгласен съм, че може да се мах[н]е казаното за труда (след цитираните стихове) или да се съгъсти в няколко реда само. Добре е да се посочат и другите мотиви в сборката, защото тя не съдържа сухи описания на планинската природа — природата е само рамка, в която автора е турил разни чувства, мисли и субективни усещания. Това е посочила добре рецензията за „Скит. песни“ в „Летописи“ (кн. I).¹ Така например, песните „Младене, чуйш ли?“, „Връхът“, „Екът“, „Гълъбинка“, „Орлицата“, „Цветя“, „Във всемирът“, „Беглец“,² „Молитва в планината“³ и пр. Има и граждански мотиви, като: първите две песни⁴, „Каменният кръст“, „Замъкът на Заград“, „Изгнаници“, „Най-големият“ (в тях влазят и „Трудът“, „Планинщи“, „Елате ни вижте“, „Раздумана“,⁵ „Той не умира“,⁶ „Овчар македонец“ и пр. Чисто описателни песни са най-много десетина, напр. „Клисурата“, „Здрач“⁷ „Внейните обятия“, „Бухалът“, „Връх“ и пр.

Добре е да се цитират⁸ в тоя случай⁹ и няколко куплета или стихове от тях¹⁰ от тие песни, тъй по-добре ще се осветли духа им.¹¹ Нека да се махне фразата на първата страница: „Но за нас не са важни ценни стихотворенията и пр.“ и да се замени тъй: „Но при картините на нашата прелестна природа, поетът не забравя и своите братя и пр.“

Да се кажат няколко думи и за достойнството на формата, техниката — ако рецензентът намира, че ги има. . .

Не се съмнявам, че¹² цитираните стихове ще бъдат без типографически грешки, нещо обикновено у нас в подобни случаи. Моля тие повърхностни бележки да бъдат унищожени, щом се прегледат.

Научен архив на БАН, ф. 46, а. е. 102, л. 12.

¹ Рецензията за „Скитнишки песни“, поместена в сп. „Летописи“ (г. I, 1899—1900, кн. I, с. 18), която Вазов посочва като образец, принадлежи на К. Величков.

² Следва зачертано: Каменният кръст.

³ Последното заглавие добавено между редовете.

⁴ Първите две стихотворения от книгата „Скитнишки песни“, за които говори Вазов, са „Моите песни“ и „В малката планина“.

⁵ Заглавието е добавено между редовете.

⁶ Добавено между редовете.

⁷ Следва зачертано: Раздумана и пр.

⁸ Очевидно става дума за стихотворението „По здрач“.

⁹ Първоначално: Добре е рецензията да цитира.

¹⁰ Следва зачертано: да цитира.

¹¹ Думата е неясно написана и разчитането ѝ е несигурно.

¹² Добавено между редовете.

¹³ Последните две думи добавени между редовете.

¹⁴ Следва зачертано: ако

Драги Илиев,

Повръщам ти коректурите и както виждаш „XX в е к“ е изменено и станало по сърцето ти. Та и аз съм по-доволен тъй: песимизмът не ми е по характера и тегнее на душата ми. Сега и ти покажи доблест и стори всичко да излезе стихотворението без грешки след тие забъркани поправки.

Шрифът на печатницата е хубав и се чете с приятност. Гледам, че и формата на „Надежда“ ще бъде големичък, почти като „Денница“ (изключая числото на колите). Хубаво си сторил тъй. Няма освен да ти пожелае пълен успех в прекрасното предприятие. У тебе има

всичките условия за това: енергия, знание, умение. Не се съмнявам, че и обществото ще те подкрепя, макар че днешната парична криза не благоприятствува на нищо.

По отношение на онова, което ми пишеш, за в бъдеще моето перо е на разположението ти. Само да е живот и здраве.

Със сърдечен поздрав, и весела Коледа и Васил!

Твой Ив. Вазов

Научен архив на БАН, ф. 46, а. е. 144, л. 8—9.

7

София, 30 ян. 1900

Драгий Илиев,

Току-що приех очакваната нетърпеливо първа книжка на „Надежда“ и успях само да я прегледам. Пъстра, интересна, богата. Тя ще направи навсякъде най-добро впечатление. Нека сѐ тъй да отиват и другите книжки.

Прашам ти едно пътуване — това ми се ще да напиша сега. Макар че е преписано, новите поправки и заличавания безобразно са наплескали страниците, до неу[до]бочитаемост. Такъв съм си саяга и ти трябва да се считаш¹ с тоя мой порок.

Има две типографически грешки в стихотворенията. В „Чети, говедарче“ в петий стих и в крайните думи на 2-ия куплет на 121 стр. Крайно благодаря за рецензията, по-добре не мога да желая.

Сърдечен поздрав, също до госпожата.

Твой

И. Вазов

П. П.

На мнение съм да се напечата стих[отворение]то „Есен“. Ако желаш във II-та книжка да гудиш не „Ред, правда и свобода!“, а друго с[тихотворе]ние, пиши ми да ти пратя.

Разумява се, ще ми изпратиш коректури, само нека бъдат на по-широки листа.

Научен архив на БАН, ф. 46, а. е. 144, л. 6—7.

¹ Поправено по смисъл. В оригинала погрешно: трябва да расчиташ.